

gin, "XV ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", VD, VI (1965), s. 51-61; Tuncer Baykara, "Niksar, Kale-si ve Tarihi", TKA, XXIV/2 (1986), s. 77-95; Nazif Öztürk, "Vakıflar Arşiv Kayıtlarına Göre Nik-sar Vakıfları", VD, XXII (1991), s. 45-68; M. Hane-nefi Bostan, "XV. Asrın Ortalarında Niksar Şeh-rinin Sosyal ve İktisadi Hayatı", *Türk Kültürü İn-celemeleri Dergisi*, I, İstanbul 2000, s. 187-208; a.mlf., "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Yöne-timinde Niksar Şehri (1455-1574)", *TTK Bildiri-ler*, XIII (2002), III, 1485-1511; Besim Darkot, "Niksar", *İA*, IX, 273-275; F. Babinger, "Niksâr", *El²* (İng.), VIII, 36.

M. HANEFİ BOSTAN

NİKSAR ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

NİKSÂRÎ

(نكساری)

(ö. 901/1495)

Tefsir ve kelâm âlimi.

Asıl adı Muhyiddin Muhammed olup Nik-sarlı İbrâhim Efendi'nin oğludur. Tokatlı Molla Hüsâmeddin Çelebi, Yûsuf Bâî b. Muhammed Fenârî ve Molla Yegân gibi âlimlerden Arapça ve dinî ilimler okudu. Kadızâde-i Rûmî'nin talebesi Fethullah eş-Şîrvânî'den astronomi ve mantık dersleri aldı. Daha çok tefsir ilmiyle meşgul oldu ve bu yönüyle tanındı. İlk defa, İsfendi-yarogulları'ndan İsmâil Bey'in Kastamonu'da inşa ettirdiği medresede ders verdi. II. Ba-yezid'in tahta geçmesinden sonra onun isteği üzerine İstanbul'a giderek Ayasof-ya'da ve Fâtih camilerinde vaaz verdi, tefsir okuttu; Ayasofya'daki derslerine padişah-ın da devam ettiği belirtilmektedir (Mec-

dî, I, 292). Tefsir dersleri için kendisine günlük 50 dirhem ücret bağlandı (Taş-köprizâde, s. 274). Bu derslerde bir hâşî-ye yazdığı, Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-ten-zîl*'ini okuttuğu anlaşılmaktadır. Güzel ah-lâkı ile tanınan Niksârî, tefsirini tamamlay-ıncaya kadar kendisine ömür vermesini Allah'tan niyaz etmiş ve eserini bitirdikten sonra vefat etmiştir. Kabri Şehzadebaşı Camii civarında bulunan Şeyh İbnülfâ Tûrbesi yanındadır.

Eserleri. 1. *Tefsîru sûreti'd-Duḥân*. II. Bayezid'e takdim edilen eserin Süleymani-ye (Ayasofya, nr. 421), Beyazıt Devlet (Ve-liyyüddin Efendi, nr. 269) ve Tire (Diğer Vakıflar, nr. 40) kütüphanelerinde nüshala-rı vardır. 2. *Hâşîye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*. 3. *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs*. Türkçe olarak ka-leme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasof-ya, nr. 386). 4. *Şerḥu 'Aḳâ'idü'n-Nesefî*. 5. *Şerḥu Kaşîdeti Bed'i'l-emâlî*. Üşî'nin kelâma dair manzum eserinin şerhidir (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 729/3, 732/3, Mehmed Âsim Bey, nr. 244; Amas-ya İl Halk Ktp., nr. 88, 890, 900, 962, 1327). 6. *Şerḥu 'Umdeti'l-'aḳâ'id*. Ebü'l-Bere-kât en-Nesefî'nin eserine bir şerhtir (Sü-leymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5362/2; Lâleli, nr. 2314). 7. *Hâşîye 'alâ Şerḥi'l-Vikâye*. Tâcüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye fi me-sâ'ilü'l-Hidâye* adlı eseri üzerine Sadrüş-şerîa tarafından yazılan şerhin hâşîyesidir (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 536, Kadızâde Mehmed, nr. 133; TSMK, nr. 3694). 8. *Şerḥu'l-İzâḥ el-İfşâḥ 'ale'l-İzâḥ*. Hatîb el-Kazvî'nin *el-İzâḥ fi'l-me'ânî ve'l-be'yân* adlı kitabının şerhidir (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1014; Cârullah Efendi, nr. 1757). 9. *Hâşîye 'alâ Şerḥi'l-Mülaḥḥaş*. Çağ-mîni'nin *el-Mülaḥḥaş fi'l-hey*'e'sine Ka-dızâde-i Rûmî'nin yaptığı şerhin hâşîyesidir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2656). 10. *Risâle-i İslâm* (Süleymaniye Ktp., Tir-novalı, nr. 1096). 11. *Hâşîye 'alâ Hâşîye-ti'l-Lârî 'alâ Şerḥi'l-Meybûdî li-Hidâ-yeti'l-hikme* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1039).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, eş-Şekâ'ik, s. 273-274; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, I, 292; *Keşfü'z-zunûn*, I, 211; II, 450, 1146, 1168, 1350, 2022; İbnü'l-İmâd, *Şe-zerât*, VIII, 9; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 155; *Sicill-i Osmânî*, IV, 340-341; *Osmanlı Mül-ellifleri*, II, 16; *İzâḥu'l-meknûn*, I, 142; *Hediyye-tü'l-'arîfin*, II, 218; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, VIII, 196; XII, 81; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 458; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 621-622; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü mahfûḫâti Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, I, 353, 356.

HASAN GÖKBULUT

NİL (النيل)

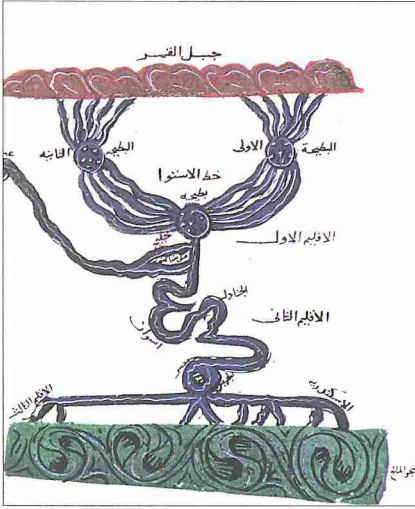
Mısır'ın hayat kaynağı olan nehir.

Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan, kaynağından itibaren döküldüğü Akdeniz'e kadar dünyanın en uzun nehri olarak 6648 km. kateden ve dokuz ülkeden (Burundi, Ruanda, Tanzanya, Uganda, Kenya, Zaire, Etiyopya, Sudan, Mısır) geçen Nil tarih bo-yunca özellikle Mısır'ın dinî, kültürel, siya-sal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır. Yunanlı tarihçi Herodotos onun hakkında, "Mısır Nil'in armağanıdır" demektedir. Nil ismi Yunanlılar tarafından kullanılan, "nehir vadisi" anlamındaki ne-liostan gelir. Eski Arap edebiyatına da gi-ren nil kelimesi Kur'an-ı Kerim'de zikredil-memiştir; ancak müfessirlere göre iki yer-de geçen (Tâhâ 20/39; Kasas 28/7) "yemm" kelimesinden anlaşılan bu nehirdir.

Kaynaklarda büyüklüğü sebebiyle "bahr" (deniz) olarak da anılan Nil İslâm literatü-ründe önemli bir yer tutar ve bunun bü-yük bir kısmını coğrafya-tarih kitaplarıyla seyahatnâmeler ve bu bölgedeki idare-ver-gi sistemi üzerine yazılmış eserler oluşturu-r. İslâm coğrafya literatüründe Nil hak-kında verilen bilgilerin ve özellikle Nûbe sı-nırından itibaren nehrin aşağı mecrasıyla (kuzey) ilgili kısmı gözleme dayandığından doğruya yakındır. Fakat nehrin kaynağı, yukarı mecrasına (güney) dair bilgiler da-ha çok Batlamyus ve Strabon'un kitapları gibi Grekçe eserlere dayanmakta ve efsa-nevî bir mahiyet arz etmektedir. Batlam-yus'un Nil'in kaynağının Cebelikamer oldu-ğu yolundaki rivayeti İslâm âleminde XIX. yüzyılın ikinci yarısına, Nil'in gerçek kay-naklarının bulunmasına kadar geçerliliğini korumuştur. İlk defa Batlamyus'un *Coğ-rafiya*'sından Muhammed b. Mûsâ el-Hâ-rizmî'nin naklettiği bu rivayete göre sular öncelikle, Ekvator'un güneyinde yer alan Cebelikamer'deki küçük nehirler vasıtası-yla birkaç gölde toplanmakta ve bunlar da-ha sonra Nil'in kaynağını oluşturmaktadır (*Şûretü'l-arz*, s. 106-109). Bu bilgi pek çok İslâm coğrafyacısı tarafından tekrar edil-miştir (İbn Havkal, s. 148-149; Şerîf el-İdrî-sî, I, 32-33). IV ve V. (X-XI.) yüzyıllarda müs-lümanların askerî seferler, tüccar ve sey-yahlar aracılığıyla Batı Afrika hakkında bil-gi edinmelerinin ardından bazı müslüman müellifler Nil nehrinin kaynağını yanlışlık-la Senegal ve Nijer nehirleri şeklinde gös-termişlerdir (İbnü'l-Fakih, s. 64; Bekrî, I, 229). Bu arada Mısır'ın faziletiyle ilgili kitap-lardaki efsanevî bilgiler de kullanılmıştır. Bu tür eserlerde nehrin kutsal olduğu ve

Niksârî'nin *Tefsîru sûreti'd-Duḥân* adlı eserinin ilk iki say-fası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 421)

İbn Havkal'ın *Şüretü'l-arz* adlı eserinde Nil nehrinin mecrasını gösteren şekil (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2934, vr. 25°)

cennetten çıktığı, Mihran ile (İndus) aynı kaynaktan beslendiği ve bütün akarsuların ona döküldüğü gibi rivayetler önemli bir yer tutmaktadır (Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, s. 40-44; İbn Zûlâk, s. 74-79).

Müslüman coğrafyacılar Nil'in Asvan ile Fustat arasındaki mecrası hakkında bilgiler verirken her iki yakasında yer alan Üdfû, İsnâ, Uksur (Lüksor), Kûs, Kift, İhmîm, Asyût, Üşmûneyn, Ensînâ, Tahâ, Ehnâs ve Behnesâ adlı şehirlerle bunlar arasındaki mesafeleri de kaydetmişlerdir. Ayrıca nehrin bu bölgedeki kıvrımlı mecrasından haberdar olduklarını belli eden müellifler, kıyılarında yapılan tarım ve bölgede mevcut bitki ve hayvanlar hakkında bilgi aktarırlar. Bu bilgiler arasında Fustat'ın kuzeyinden başlayan delta ve kanallar hakkında olanlar daha ayrıntılıdır. Nil nehrini Kızıldeniz'e bağlamak amacıyla Hz. Ömer'in emriyle Amr b. Âs tarafından açtırılan ve halifeye nisbetle Halîcû emîrî'l-mû'mînîn adıyla anılan kanal, Fustat'ın güneyinden başlamakta ve küçük gemiler vasıtasıyla Hicaz bölgesine tarım ürünleri yollanmasına imkân sağlamaktaydı (Makrîzî, II, 143). Nil'in ana kolları arasında yer alan çok sayıdaki göl, ırmak ve kanaldan da ayrıntılı biçimde bahsedilmiştir.

Nil'in yukarı mecrası ve kaynakları hakkında bilinenler uzun süre Ortaçağ İslâm müelliflerinin verdiği bilgilerle sınırlı kalmış, çok daha sonraları Avrupalı seyyahlar nehrin kaynaklarını ve bunlara depo hizmeti gören büyük gölleri keşfetmiştir. As-

lında gerçekleştirilen seyahatler Nil baha-nesiyle Afrika'ya yöneltilen misyonerlik faaliyetleriydi. XV ve XVI. yüzyıllarda Portekizliler'in Etiyopya'ya yaptığı seferler sonunda bu konuda daha kesin bilgiler sağlanmış, 1613 yılında Portekizli papaz Pedro Paez ilk defa Mavi Nil'in (Bahrülezzrak) kaynağını görmüştür. James Bruce 1770'te kaynağı inceleyerek Tâna gölüne kadar gitmiş, John H. Speke 1858'de Victoria gölünü keşfedip Nil'in asıl kaynağının bu göl olduğunu belirtmiştir. Speke aynı zamanda Ruwenzori dağlarının kaynaklarda adı geçen Cebelikamer olduğunu da tesbit etmiştir. Albert gölü 1864'te Samuel Baker, Edward gölü 1877'de Henry M. Stanley tarafından bulunmuş, nehrin geri kalan bölümlerinin keşfi ise XIX. yüzyılın sonlarıyla XX. yüzyılın başlarında İngiliz, Amerikan ve İtalyan coğrafyacıları tarafından tamamlanmıştır.

Nil nehri Mısır topraklarına girdikten sonra çok dar bir vadiden geçmekte ve bu vadinin doğu ve batısında yüksek yamaçlar bulunmaktadır. Mecra bu şekilde Kahire'ye kadar ulaşır ve orada genişleyerek delta oluşturmaya başlar. Deltanın kıyıya yakın kesimlerinde Maryût, Edkû, Burulus, Menzile gibi birçok küçük göl (lagün) bulunmaktadır. Deltanın meydana gelmesinde kalker yapılı birtakım adacıklar mesnet hizmeti görmüş ve nehrin taşıdığı alüvyonlar bu adacıkların aralarını doldurarak seviyeyi yükseltmiştir. Deltanın en geniş yeri olan İskenderiye ile Port Said arasındaki kısmın eni 260 km., güney-kuzey doğrultusunda boyu 160 kilometredir. Eski metinlerde nehrin çeşitli kollar halinde denize ulaştığı zikredilirse de bu ağzaların çoğu kapanmıştır; halen nehir başlıca ikiye ayrılarak Dimyat ve Reşid'de son bulur.

Mısır ekonomisinin can damarı olan tarım Nil sularından yararlanarak gerçekleştirilmektedir. Mısırlılar bu amaçla en eski dönemlerden itibaren sulama kanalları ve barajlar yapmışlar, özellikle nehrin taşma-

sı sayesinde (bk. MİKÛSÜ'n-NİL) toprağın sulanmasını sağlamışlardır. Bu sulama, toprakların bir kısmının havuzlara dönüş-türülüp taşan suların buralara doldurulması ve sonra kanallarla araziye dağıtılması suretiyle yapılmaktadır.

Tarih boyunca Nil Mısırlılar'ın sosyal hayatıyla özdeşleşmiş, bu nehirle ilgili çeşitli bayramlar ve törenler düzenlenmiştir. Bunların en ünlüsü firavunlar döneminden kalan ve İslâm'ın fethine kadar devam eden "Nil gelini töreni"dir. Buna göre Nil'e genç ve güzel bir kız atılarak nehrin rızasının kazanılması ve ardından suyun zararsız bir ölçüde taşması beklenirdi. Bundan başka Kiptiler'in yaptıkları ve Fâtımî halifelerinin de bizzat katıldıkları "suya gömülme gecesi" de önemli bir törendi; o gece Kiptiler'in çoğu suya gömülür ve bunun kendilerini hastalıklardan koruyacağına inanırdı. Memlûkler devrinde önemini yitiren bu gelenek günümüzde sadece Kiptiler arasında devam etmektedir. Nehrin yüksekliğinin 16 zirâa ulaştığı günlerde kutlanan "Nil'in taşması bayramı" da önemliydi.

BİBLİYOGRAFYA :

Hârizmî, *Şüretü'l-arz* (nşr. Hans von Mzik), Leipzig 1926, s. 106-109; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (Torrey), s. 149-151; İbnü'l-Fakîh, *Muhtasar Kitâbü'l-büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1885, s. 64; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 331-334; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 57-58; Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Fezâ'ilü Mısır'l-mahrûse* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1997, s. 40-44; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 145, 147-150, 153; İbn Zûlâk, *Fezâ'ilü Mısır ve ahbâruha ve havaşşuhâ* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire 1420/2000, s. 74-79; Bekrî, *el-Mesâlik*, I, 228-230; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, I, 32-37, 322, 324; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1986, V, 334-339; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. J. T. Reinaud - M. G. de Slane), Paris 1840 → Frankfurt 1992, s. 44-46, 107; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr* (nşr. Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî), Ebûzâbi 1424/2003, I, 99-106; Makrîzî, *el-Hıtaf* (nşr. M. G. Wiet), Kahire 1922 → Frankfurt 1995, II, 143; III, 252 vd.; İbn Zahirî, *el-Fezâ'ilü'l-bâhire fi mehasini Mısır ve'l-Kâhire* (nşr. Mustafa es-Sekkâ - Kâmil el-Mühendis), Kahire 1969, s. 157-177; Omar Toussoun, *Mémoire sur l'histoire du Nil*, Le Caire 1925, I-III; Muhammed Avad Muhammed, *Nehrü'n-Nil*, Kahire 1965; M. Hamdî el-Menâvî, *Nehrü'n-Nil fi'l-mektebeti'l-Arabiyye*, Kahire 1966; P. Sanders, *Ritual, Politics, and the City in Fatimid Cairo*, Albany 1994, s. 99-119; *The Nile: Histories, Cultures, Myths* (ed. H. Erlich - I. Gershoni), Boulder 2000; R. Guest, "The Delta in the Middle Ages", *JRAS* (1912), s. 941-964; İbrâhim Ahmed Rûzkâne, "Nehrü'n-Nil kemâ verede fi mahtût ma'zuv ilâ İbn Serâbiyûn", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, XII, Kahire 1950, s. 187-204; J. H. Kramers, "al-Nil", *EP*² (Fr.), VIII, 38-43; a.mlf. - Besim Darkot, "Nil", *İA*, IX, 275-284 (Nil'e ait müslüman haritaları için bk. *Mappae Arabicae* [ed. K. Miller], Stuttgart 1926-30).

YEMEN FUAD SEYYID

Nil nehrinin doğu kıyısındaki Asvan'dan bir görünüş

